

Haim Yacobi. **Israel and Africa: A Genealogy of Moral Geography**. London & New York: Routledge. 2016. 146 pages

איילה לוי*

ספרו של חיים יעקובי כאן לא אפריקה: גבולות, טריטוריה, זהות,¹ או בתרגומו לאנגלית הפוליטית-תרבותית הישראלית ובמארג הגיאופוליטי האזורי. שערי הספר מאורגנים על פי שלושה צירי זמן ומרחב: "ישראל באפריקה" מתאר את תור הזהב של יחסי ישראל עם מדינות אפריקה המשתחררות, תקופה המגיעה לשיאה בשנות השישים של המאה הקודמת, ומתמקד בייצוא מודלים ישראלים של "פיתוח" דרך תכנון, התיישבות ספר ואדריכלות למדינות אפריקה, במסגרת מדיניות הסיוע הישראלית. השער השני, "אפריקה בישראל", עוסק בהבניית הדימוי של אפריקה בספרי לימוד גיאוגרפיה, בתערוכות אתנוגרפיות ובספרי מסע של ישראלים ביבשת בתקופת תור הזהב. הוא נע בציר הזמן לעבר ההווה עם פרק על עיירת הפיתוח נתיבות, המתאר כיצד הדמיון הדיאספורי והפרקטיקות המרחביות של תושביה העולים ממרוקו עיצב את מרחב העיירה בדמות אתרים סימבוליים מהמולדת הצפון-אפריקאית. פרק אחר בשער זה עוסק בהגזעה של המרחב הישראלי העכשווי דרך שהייתם ותנועתם של מבקשי מקלט מאפריקה. השער החותם את הספר, "ישראל באפריקה II", חוזר שוב לאפריקה ועוקב אחר החיית הסיוע לארצות אפריקה בהווה. כל אלו מתלכדים לכדי גנאלוגיה של גיאוגרפיה מוסרית, שלטענת הכותב משמשת את החברה הישראלית להבניית זהותה, הן בפני עצמה פנימה והן בפני הזירה הבינלאומית, כלבנה – היינו כמערכת, דמוקרטית ונאורה.

העיתוי של הוצאת הספר לא היה יכול להיות טוב יותר, עם הביקור המתקשר שערך נתניהו במדינות אפריקה בשנת 2016, ביקור שאביגדור ליברמן הכין לו את הקרקע בתקופת כהונתו כשר החוץ. אפריקה זוכה בימים אלו לעדנה מחודשת כספר פורה להשקעה כלכלית (מבחינת ישראל – בעיקר בתחומי הצבא והחקלאות). מדינות אפריקה מסמנות תקווה גדולה, אך גופות הפליטים האפריקאים השוטפות את חופי הים התיכון באירופה מזכירות כי לא כולם נהנים מהפריחה הכלכלית. הכפילות הזאת של היבשת, מחד גיסא מקור בלתי נדלה לעושר ומאידך גיסא אזור מוכה אסונות טבע ואסונות מיד אדם, ליוותה את אפריקה מאז ימי השלטון הקולוניאלי ונקשרה בדרך כלל עם אקוטיזציה שלה ותפקידה כ"אחר" של העולם המערבי. אולם יש גם הרואים בהתפתחויות הכלכליות, הפוליטיות והסביבתיות המתרחשות כעת באפריקה תמרור אזהרה ומקור ללמידה על תהליכים הולכים ומואצים בעולם כולו (Comaroff & Comaroff, 2012).

ספרו של יעקובי אינו עוסק ביבשת אפריקה אלא בחברה הישראלית. הכותרת העברית השנונה

* אוניברסיטת נורת'וסטרן

גילוי נאות: הכותבת השתתפה באצירתה של התערוכה "שליחות: אדריכלות, תכנון ופיתוח מישראל לאפריקה", לצד מחבר הספר (ולצד צבי אלחייני וערן טמיר טוויל), בגלריה בבית האדריכל, יפו, באפריל-מאי 2016. היא כעת משלימה ספר העוסק בייצוא אדריכלות ותכנון ישראלים לסיירה לאון, ניגריה, אתיופיה וחוף השנהב בשנות השישים והשבעים.

1 בישראל ראה הספר אור בשנת 2015 בהוצאת מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.

"כאן לא אפריקה" ממקמת את הקוראת "כאן" ולא "שם" ונוטעת את אפריקה מידית בתוך הפרספקטיבה הישראלית ההגמונית שהספר מבקש לבקר, שעיקרה הכחשת הקשרים והדגשת ההבדל בין השתיים. כפי שמתברר במבוא, לישראל יש "אפריקות" רבות המשמשות נקודת ייחוס להבנייתה העצמית: תכניות הקולוניזציה הלא ממומשות של הקונגרס הציוני בקניה ("תכנית אוגנדה") ובאל עריש, מדינות אפריקה שישאל קיימה ומקיימת עמן יחסים דיפלומטיים, האנלוגיה בין ישראל לדרום אפריקה בתקופת האפרטהייד, עליית יהודי אפריקה מאתיופיה ומצפון אפריקה, ואפריקה הנושפת בעורפה של ישראל דרך הגבול עם מצרים, שדרכו מגיעים מבקשי המקלט. כל "האפריקות" הללו משתברות בישראל כבמראה ומעמדות אותה עם הדימוי העצמי שהיא מבקשת לבצר. מבחינה זו הספר מצטרף לספרים נוספים בתחום חקר הספרות והתרבות שיצאו לאחרונה ועוסקים בעבודת הדמיון של אפריקה כמכשיר לחשיבה ביקורתית רפלקסיבית, כמו ספרו של איתן בר יוסף וילה בג'ונגל (2013) וכמו ספרה של אנטואנט ברטון *Africa in the Indian imagination: Race and the politics of postcolonial citation* (Burton, 2016), העוסק בסוגיה דומה מנקודת המבט ההודית. ספרו של יעקובי מצטרף לספרים אלו בשאלות שהוא מעלה ובמתודולוגיית ניתוח השיח, ומוסיף עליהם בניתוח סוגיות כגון השלכות על מדיניות פנים וחוץ והבנייה פיזית של מרחבים עירוניים. הדבר מתבטא במיוחד בפרק על נתיבות, הלוקח את הקורא למסע מהפנט חוצה גבולות בעיירת פיתוח בשולי המרחב והתודעה של ההגמוניה הישראלית, המשחזרת מרחבים סימבוליים של ערים במרוקו.

כוחם של הספר ושל התזה הפרובוקטיבית שלו הוא בכך שהם מאפשרים לאגד נושאים שונים ומגוונים כל כך: הגיאוגרפיה העירונית של עולי צפון אפריקה בנתיבות, פעילות אדריכלים ישראלים וסולל בונה באפריקה בשנות השישים, הצגת תערוכות אמנות אתנוגרפיות של אפריקה בישראל, ותנועת מבקשי המקלט במרחב העירוני – כל אלה מובאים בכפיפה אחת ובכתיבה תמציתית, קולחת ונגישה לקהל הרחב ולקהלים של הדיסציפלינות השונות שהספר פונה אליהן. ריבוי הסוגים של מקרי המבחן הכתיב הסתמכות על מקורות שונים לכל פרק ופרק: מחקר ארכיוני, ראיונות, סקירת עיתונות כתובה ופרסומים היסטוריים. המקורות הרבים והמגוונים והמעברים בזמן מההיסטורי לעכשווי חושפים את הספר באופן טבעי לביקורת דיסציפלינריות. יש בו למשל אי-דיוקים היסטוריים אחדים, והוא מסתמך במידה יתרה על מקורות עיתונאיים גם כאשר קיימת ספרות מחקר בנושא. אולם כל אלה אינם גורעים מכוחה הפרשני של התזה, וריבוי הנושאים הנידונים מעיד על העושר המחקרי שנובע ממנו.

ככל גנאלוגיה, הטקסט אינו מתיימר לומר את המילה האחרונה בנושא. ניתן לקרוא כל פרק כהזמנה למחקר ולהעמקה נוספים, וייתכן שאף יהיה בכוחם לשפוך אור חדש על סדרת השאלות מעוררות המחשבה המוצגות במבוא, שעניינן הבנת יחסי ישראל-אפריקה מעבר לפרדיגמה של מרכז-פריפריה או יחסים קולוניאליים, והבנה מחודשת של אוריינטליזם כפרדיגמה פרשנית של יחסים אלו. כך למשל התזה שלפיה נערכת "הלבנה" של ישראל באמצעות ייצוא מומחיות ישראלית יכולה להיבחן מנקודת מבט נוספת, כזאת הלוקחת בחשבון שהנסגיה הקולוניאלית אפשרה תחרות על תעשיית הפיתוח (Ferguson, 1990) למדינות רבות משני צדי המתרחס של המלחמה הקרה הגלובלית ומגוש המדינות הבלתי מזדהות. אפשר גם לבחון כיצד התחרה משרד החוץ על מתן הסיוע למדינות אפריקה באמצעות ייחוד המומחיות הישראלית, כפי שעשו מדינות הגוש הסובייטי, יוגוסלביה וסין, לעומת מדינות אחרות מהמערב – ייתכן שמתוך כך תעלה המסקנה שישאל ביקשה דווקא "להשחיר" עצמה מול מדינות אפריקה, כלומר להדגיש את

קרבתה אל המדינות המתפתחות, הגדולה יותר מזו של מדינות המערב המפותחות, כדי לבסס את יחסי הסולידריות שביקשה לכונן.

מעבר לעיסוק בחברה הישראלית, התזה הנדונה בספר פותחת אשנב מרתק לבחינה משווה של תהליכי מודרניזציה ו"פיתוח" במזרח התיכון, כשהגוש הערבי מתחרה מול ישראל על לבן של מדינות אפריקה, ושל הבניית ה"ערביות" (כלבנה?) מתוך יחס למוסלמים האפריקאים ולמדינות אפריקה בכלל. לדעתי, כדי לפרק את מיתוס הייחודיות של ישראל, המתגלם במונח "וילה בג'ונגל", יש מקום להרחיב את היריעה ולהשוות לתהליכים דומים ביחסי העולם הערבי ומדינות האזור עם אפריקה, תהליכים שהחלו בשנות החמישים והשישים – בעיקר במצרים בתקופת שלטונו של נאצר (מקרה מבחן מרתק בפני עצמו המדגים שייכות כפולה, הן ליבשת אפריקה הן לעולם הערבי) – והממשיכים להתקיים כיום, עם הסיוע מצד נסיכויות המפרץ או לחלופין מטורקיה. ייתכן שהשלמת התמונה הגיאוגרפית והמוסרית הזאת תפתח את האפשרות למקם את ישראל מחדש במרחב המוכחש ביחס לכלל שכנותיה ולחליץ את השיח ממושגים בינאריים של שחור ולבן, מזרח ומערב.

מקורות

בר יוסף, איתן (2013). וילה בג'ונגל: אפריקה בתרבות הישראלית. ירושלים: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.

Burton, Antoinette (2016). *Africa in the Indian imagination: Race and the politics of postcolonial citation*. Durham: Duke University Press.

Comaroff, Jean, & Comaroff, John L. (2012). *Theory from the South, or How Euro-America is evolving toward Africa*. Boulder: Paradigm Publishers.

Ferguson, James (1990). *The anti-politics machine: "Development," depoliticization, and bureaucratic power in Lesotho*. Cambridge: Cambridge University Press.